

Graničnim područjima zaboravljenih vremena

Stevan Kovacs Tickmayer

Novi Sad, 2024

Suprotno mogućim očekivanjima, knjiga koju držite u ruci nije priča o nekakvom izuzetno uspešnom životu na sporednim kolosecima kulturne margine osamdesetih godina Novog Sada, jer je iz nje, upravo uspeh izostao. Odmah da zaključim: najdosadnije su one priče, koje nam opisuju uspeh, ili parafrazirajući Tolstoja: svi uspešni životi liče jedni na druge, svaki neuspešan je neuspešan na svoj način i, dodao bih, to mu daje draž i (neuspešnu) jedinstvenost.

Pokušavam da ispričam nešto, o čemu je malo ko do sada prozborio: delimičnu istoriju o jednoj vrsti umetničkog *podzemlja* Novog Sada osamdesetih godina prošlog veka. Nije u pitanju novosadska rock alternativa tih vremena, o njoj je već dosta toga zabeleženo – radi se o njenoj alternativni. Knjiga je ujedno parcijalna biografija o mnogima, kao i o meni samom, ograničena isključivo na tu pretposlednju dekadu dvadesetog veka, tada od svih nas toliko nipodaštavanu, a danas, od mnogih u sećanje rado prizivanu. Mislili smo tada da obitavamo negde u neposrednoj blizini Bruegelovskog pakla, sve dok nam se vrata istinskog pakla nisu otvorila početkom naredne decenije – tu se ujedno naracija knjige privodi kraju.

Dobar deo ovog štiva sam pisao u vozu, vrebajući usput krajičkom oka sve što mi je pogled kroz prozore nudio: uočavao sam nagle promene pejzaža, klimatskih uslova kao i promene kvaliteta svetla (ovom potonjem fenomenu, naro-

čito na relativnom severu Evrope¹, retko ko pridaje značaj). Verovatno se to odrazilo i na samu knjigu: u njoj se susreću nagle promene u izlaganjima, ramifikacije raspoloženja, preplitanja ideja i njihovih negacija kao i, manje ili više, skrivene kontradiktornosti, sasvim u skladu sa onim što je Emilie Dickinson u svom dnevniku zapisala: *Verujem i ne verujem, sto puta na dan. To misao čini elastičnom.*

Tokom pisanja i zarad tačnijeg opisivanja nekih detalja iz tadašnjeg života grada, sa zaprepašćenjem sam morao konstatovati koliko je malo toga sačuvano – mnoge od važnih informacija, na internetu su skoro nepostojeće. Iako se u najmanju ruku utrostručio, dobija se utisak da je Novi Sad postao grad duhova, što delom odgovara istini – mnogi su otišli, a od onih koji su na njihova mesta došli, čini se da malo koga zanima istorija grada u koji su se masovno doselili te se prema istom, mahom odnose kao prema nekakvoj prolaznoj stvarnosti za koju nemaju ni najmanjeg sluha. Da ne kažem – maćehinski. Sticajem okolnosti, u svom životu sam imao prilike da u više navrata obiđem veći broj gradova i da se sa njima pobliže upoznam. Među njima se teško može naići na primer, koji bi u približnoj meri odisao sveprisutnim arhitektonskim analfabetizmom, urbanističkim daltonizmom i socijalnom distopijom kao naš grad. Ima se osećaj da se njegova elementarna suština sistematski i sa patološkom mržnjom razgrađivala i dokusurivala, te sa začudno istrajnom strategijom prilježno obesmišljavala. Iza paravana upadljivo preterano² isticanog i za razne evropske fondacije poželjnog slogana multikulturalnosti, nemušto se skriva diktat

.....
¹ U poslednjih deset godina, svake nedelje sam putovao vozom na relaciji Orléans-Paris-Amiens; dakle od *kraljevske* centra, preko prestonice do glavnog grada Pikardije, diskretno potopljenog u flamanski štimung, naročito kada je u pitanju arhitektura. Promena svetla je uveliko ostavila traga u delima slikara čiji je stvaralački opus vezan za ova područja. Za nešto više od trista kilometara pređenog puta, oči su vam svedoci pozamašne promene kolorita u tim predelima zemlje.

² *Sve što je preterano, beznačajno je. (Talleyrand)*

monokulturalno-sublimisanog, dubokog primitivizma, sve do Drugog svetskog rata, na ovim područjima retko viđanog. Da, devedesete i sve ono što je usledilo, samo su amplifikovale tekovine veštačkog, masovnog doseljavanja življa iz *pasivnih* krajeva bivše države, agresivno započeto nakon oslobođenja. Za njihov ukus je sve ono što su ovde zatekli i što su na poklon dobili bilo daleko od topografije gorštačke dedovine, prepune jalove zemlje i krša, s kojom se uvredljivo plodne panonske nizije nisu nikako rimovala, dok muzika prečana nije dolikovala oporom zavijanju gusala, pogodnih za pratnju gorke deseteračke epike, sa slogovima što odreda slave poraze kao najveće pobede. Njihovi potomci se i dalje izražavaju akcentuiranom ijekavštinom, pumpanom punim plućima uz pregršt progutanih i promumlanih slova, slogova i reči. Toliko o dobroj volji i nameri integracije. Te su migrantske revolucije kao i sve njima slične, u ime komunizma (a zatim nacionalizma) i socijalne pravde pokušale da sprovedu ono što je Poljak, glavni junak filma *Bila jednom revolucija* Sergio Corbuccia, posle jedne lude pijanke, na pitanje svojih meksičkih kamarada-revolucionara: *Šta je revolucija?*, sasvim slikovito opisao: *To je kada dupe želi da zameni glavu.*

Mnogi kažu da umetnost anticipira realnost. Smela je to izjava, ali ona se u nekim slučajevima pokazala tačnom. Tako se nešto desilo početkom dvadesetog veka, i potrajalo do tridesetih godina u Berlinu, kada su umetnici sa svojim, od strane nacista nazvanim *Entartete Kunst-om* (izopačenom umetnošću), predosetili kraj jedne sjajne epohe evropskog društva i kulture, u čiji je mrtvački sanduk nacionalsocijalizam zakucao oštre eksere novog varvarstva³ i za manje od deceniju i po, uništio i sahranio sve tekovine građanske, liberalne i progresivne Evrope. Pre nego što je pala u ruke nacističke vlasti, nemačka prestonica je predosećajući neminovni krah, živela ubrzanim tempom

³ Za razliku od svojih nemačkih istomišljenika, vođenih idejom superiornosti svoje rase, dolaskom Staljina na vlast i u ime supremacije jedne društvene klase, isto su to činili i sovjeti.

i željom da se granice osvojitog prošire do njenih krajnjih konsekvenci, kao da je time htela unapred da nadoknadi sve što će joj narednih deceniju i po biti oduzeto, uništeno, unakaženo i osramoćeno.

Nešto se slično, po mome mišljenju dogodilo – doduše u mnogo skromnijoj formi i neuporedivo manjem opsegu, – i na novoj muzičkoj sceni Novog Sada osamdesetih godina. Idejni kreator, vožd i glavni ideolog države umire upravo maja osamdesete godine prošlog veka, ostavljajući za sobom krhku i prezaduženu državnu tvorevinu: sa više nego neizvesnom budućnošću, ona je rapidnim koracima tonula u bezdan nacionalizma i građanskog rata. Politička svakodnevnica izmiče stanovništvu, i ono okreće glavu od nje sa iskrenom verom da će stvari (naravno, same od sebe, kako se to često u beznađu zamišlja), u obezglavljenj državi nekako ponovo stati na svoje noge. Do tog čarobnog samoiscelenja naravno nije došlo, izabralo se rasulo, rat i samouništenje. Početkom te osme decenije, u našem gradu, uporedo sa negovateljima lakih nota, javljaju se novi tonovi jedne generacije koja se, bez preteranih iluzija u odnosu na svoju budućnost, te raspad sveopšteg vrednosnog sistema društva u kojem se rađa, iskazuje jakim voljom za eksperimentisanjem: u njemu pokušava da stvori jednu personalnu viziju mogućeg eskapizma od svega onog što je neizostavno čeka. Nije to bila nikakva političko-umetnička platforma, niti svesna reakcija na krive tokove kojima je tadašnje društvo pošlo, nego jednostavno osećaj da je jednoj epohi došao kraj. A kada osetimo da je nečemu došao kraj, pokušavamo da potražimo početak nečeg drugog: to su upravo učinili mnogi mladi pa i stariji novosadski muzičari tih godina, kada je volja za eksperimentisanjem neobjašnjivo buknila u najrazličitijim muzičkim, pa i umetničkim miljeima, te fuzionisala mnogo toga što je do tada delovalo nemoguće. Nažalost, za te događaje mediji nisu imali mnogo sluha i podržavali su uglavnom ono, što je više po svom obliku nego sadržaju predstavljalo nekakvu alternativu (ma koliko se danas taj termin izlazio i urušio). Osim retkih izuzetaka, *alternati-*

va alternative se tada snalazila kako je umela i znala, te je svoje radove beležila najrudimentarnijim putem: većinom slučaja na kasetnim magnetofonima, a u nekim srećnijim okolnostima i u tadašnjim prvim privatnim i demo studijima grada; dok su se propratni pisani i vizuelni materijali umnožavali putem fotokopir ili Gestetner⁴ *štampe*. Veliki deo toga arhiva je ostao razasut po privatnim kolekcijama ili kod samih aktera scene: mnogi od njih su nas, nažalost, u međuvremenu zauvek napustili. Vremenom se fama – možda je reč prejaka, ali ostavimo je tako, nju zaslužuje – o toj sceni proširila daleko izvan granica tadašnje zajedničke države, pa se o njoj može čuti i načuti kako u zemljama Zapada tako i Istoka⁵, naravno, u sasvim umerenom, ali još uvek neuporedivo značajnijem obimu, nego u samom gradu u kojoj je rođena.

Tih osamdesetih, Zapad dostiže apoteozu svoga dvadesetogodišnjeg sjaja i bezbrižnog egzistiranja u materijalnoj blagodeti, podsvesno pretpostavljajući da ona neće još dugo potrajati. Početkom devedesetih godina se i ta pretpostavka obistinila: svakidašnjica je i na Zapadu bivala sve češće protkana ekonomskim iskliznućima svih vrsta. Otud možda danas i nostalgična histerija za glamurozno zašeceranim hitovima iz osme decenije prošlog veka, sveprisutnim na talasima mnogih medija današnje Zapadne (i one ostale) Evrope. Ti *show stopperi* pored svoje lagodne zavodljivosti, podsvesno nas vraćaju u pretposlednju deceniju lepe epohe prošlog veka na starom kontinentu – sasvim zanimljivo čak i one koji tada još nisu bili ni rođeni. Po čuvenoj izreci Konfucija, dovoljno je poslušati muziku jednog naroda i saznati sve o njemu. Analogno tome, čini se da je dovoljno poslušati muziku jedne epohe i saznati sve o istorijsko-sociološkom kontekstu koji ona predstavlja. Možda je to najtačnije baš danas, kada u ovim, navod-

⁴ Mašina za umnožavanje štampanog materijala, svojevrsna preteča fotokopir mašina.

⁵ Pa i dalekog Istoka : uskoro bi u Japanu trebala da izađe monografija o ovoj sceni.

nim post-istorijskim i postmodernim vremenima, u kojima se zapadnjačka kultura – hteli mi to priznati ili ne, ipak joj pripadamo – pozicionira ka nekakvoj srednjoj zoni, sve više neutrališući suprotnosti: izbegava hodanje po ivicama kao i ekstremne situacije, a ta naglašena neutralnost i pluralizam svesno odbijaju bilo kakvu dualnost i opoziciju. Dakle, dobro poslušajte muziku rođenu u toj duhovnoj klimi! Uz malo iskrene i dobronamerne kritičnosti, brzo ćete shvatiti: nalazimo se usred ničega.

Ova knjiga ne predstavlja nikakvu muzikološku studiju, ona u sebi sadrži isuviše *krvi i mesa* svakodnevnice: nešto, što je na oglodanim kostima suvoparnih, akademskih specijalističkih studija, sasvim nebitno, suvišno i nepoželjno. Čini se da se većina tih spisa uredno samooplođava po suvim gnezdima sivila komunikativnosti, ona, svakim dodatnim miligramom podrazumevajuće i rigorozne učenosti, odaje utisak akcentuirane intelektualne težine i odvažnosti, pristupačne samo odabranoj i zaslužnoj manjini. To je sazvežđe slično mikrokosmosu kompozitora, specijalizovanim u određenim disciplinama i segmentima (uskogrudna stručnost današnjice ih obavezuje) duboko zamrznute avangarde: oni, visoku temperaturu sopstvene progresivnosti, mere sa brojem upražnjenih stolica u koncertnim dvoranama, čvrsto ubeđeni da će im ta osetna odsutnost na umanjenoj skali primalaca njihovih zvučnih poruka današnjice, neizostavno osigurati visoku poziciju na pijedestalu zaslužnih vesnika nadolazećih vremena i korenitih promena, sutrašnjice.

U ovim napisima, oslanjam se isključivo na doživljeno i viđeno (samim tim i ograničeno), i time svesno prihvatam rizik da o nekim stvarima kao i pojedincima ne progovorim ni reči. Ne mogu sebi dozvoliti donošenje suda o događajima kojima nikada nisam prisustvovao, niti u njima učestvovao ili na bilo koji način ih iskusio. Isto se to odnosi i na određene pojedince. Primera radi: zvučaće možda neverovatno, ali spadam među retke muzičke alternativce osamdesetih (da, osim punkerskog bratstva i jedinstva,

bilo je u gradu i drugih alternativaca), koji sa Brankom Andrićem-Andrlom, ne da nije nikada zaszvirao – a sa njim su, na ovaj ili onaj način, saradivali skoro svi – nego nije ni jednu jedinu reč progovorio, iako sam ga kao pojavu i umetnika cenio (na osnovu onoga što sam od drugih čuo, iz njegovog pera pročitao ili uživo video). Dakle, nemojte se čuditi ako o nekim vašim ljubimcima ne napišem ni reč.

Napisano i naslikano se lako konzerviše, nasuprot tome, mnogo toga tih godina odsviranog ostalo je na nivou urbane legende, bez da je sačuvalo ikakvog zvučnog traga. *Walkmani* su se bili tek pojavili, i u toj njihovoj početnoj fazi, bili su sposobni samo za reprodukciju snimaka sa kasete. Tehničari muzičke produkcije *Radio Novog Sada*, retko kad su napuštali zgradu zarad terenskog beleženja pojedinih koncerata u gradu, najmanje grupa ili pojedinaca alternativne ili eksperimentalne provenijencije. Do tih terenskih audio beleški, došlo je kasnije, krajem osme decenije, u sasvim stidljivim proporcijama u odnosu na studijske sesije ostvarene pod okriljem produkcije ove kuće.

U svojim prisećanjima, ponekad spominjem i neke od anegdota vezanih za određene događaje i individue, uz jasnu ogradu u odnosu na verodostojnost istih. Dakle, čitalac drži u ruci jednu hibridnu književnu formu, ona obrađuje deo istorijske građe potkulture osamdesetih u Novom Sadu (sa akcentom na alternativnoj muzici čiji koreni nisu zadirali u *main-stream* rock⁶ inventar niti klasični jazz, ili su se njima sasvim sporadično obraćali), sa osvrtom i na za nju, najrelevantnija tadašnja događanja u svetu – u pitanju su stacije u knjizi, u kojima se osvrćem i neretko poduže zadržavam na određenim muzičkim, umetničkim, književnim, tehnološkim toponimima tih vremena, oni su mi se činili važni u odnosu na samu temu knjige, ispričanu kroz prizmu autobiografske građe i svedočenja.

.....
⁶ Pod njim podrazumevam i kompletnu punk i New Wave scenu.

The past is never dead. It's not even past.

William Faulkner

Moji počeci su bili sasvim klasični, u svakom smislu te reči. Bila je u pitanju stara tradicija građanskih porodica (čijoj sam *kasti* do guše pripadao) da se dete, ukoliko raspolaže i sa malo sluha i dovoljno znatiželje, upiše bez ikakvih velikih pretenzija u osnovnu muzičku školu. U najgorom slučaju, raspolažaće sa obrazovanjem više a to nikako ne može nauditi, naprotiv, ono može otvoriti dodatne vidike i ma koliko to danas staromodno zvučalo, oplemeniti duh. Prilikom izbora instrumenta za svoju decu, kod roditelja te građanske *zaostavštine* dva su nastavna predmeta bila na izuzetnoj ceni: klavir i, u nešto manjoj meri violina.

Posve je drugačija bila ideološka preferencija u pogledu odabira svirala za svoja pokoljenja kod većine predstavnika tadašnje vlasti (i njihovih poltrona). Potonji su ujedno činili većinu stanovništva: uvek spremni da u zgodnom momentu zamene staru ideologiju novom, po mogućnosti unosnijom, bio to komunizam ili nacionalizam. Ova svetozorna binarnost se u nas stalno smenjuje i nesebično dopunjuje, budući da se za nešto treće ovde nikada nije ni znalo. Predstavnici nove društvene *avangarde* tih vremena – strašno su voleli da sami sebe uporno ističu u svetlu progresivnosti, kao nagovestitelje novih, *korenitih promena* – sa svojim, ne baš sasvim jasnim *svežim* idejama, behu

ponajviše oličeni u praksi takozvanog socijalističkog samo-upravljanja. Dakle, narod kojim nikada niko nije uspeo da upravlja, i od kojeg se demokratija – skoro nepostojeća u njegovoj istoriji – odbijala kao gumena lopta od betonskog zida, uze da sprovede u delo čuvenu Marksovu sprdnju, po kojoj svako biva nagrađen po zaslugama i svako dobija koliko mu je potrebno. Ova društvena kvadratura kruga se vrlo brzo zaoblila, te se sve usmerilo ka rapidnom bogaćenju jednopartijske birokratije, naročito njene vrhuške. Naravno, i taj društveno-politički patent je u našem strogo kontrolisanom, policijskom samoupravnom socijalizmu, bio samo još jedna maskarada u nizu mnogih sličnih, diljem istočnoevropskog komunističkog blagostanja. Oni, koji ga se još sećaju, i dan danas sa dubokim zanosnom uzdišu prilikom svakog osvrta na taj period zajedničke državne sage. Tada se redovno priziva opšteprihvaćena argumentacija sa neizostavnom lajtmotivom: *za bolje u ovim krajevima nikada nismo znali!* Čak i da je tako, to ne znači da je to ujedno i najbolje.

Ta je *avangarda* volela sve što je narodsko, i sa velikim je apetitom pokušavala da istakne njene vrednosti, iako je bilo sasvim nejasno: zašto je to društvo, težeći ka besklasnom i anacionalnom uređenju, sa tolikom upornošću isticalo baš narodne vrednosti, teško odvojive upravo od nacionalnog identiteta i kulture, kao i tada opšteomražene religije, na koju su upravo srpski komunisti bacili najtežu anatemu? Trebalo je po svaku cenu dokazati da su tradicije od Slovenije do Makedonije – inače, toliko različite i teško spojive – zapravo proizvod jednog novog, nadnacionalno-nacionalnog jugoslovenskog identiteta, ma koliko to kontradiktorno zvučalo. To besklasno bratstvo su većinom činili *parvenue* građani, mahom sveže pristigli iz, kako se tada u skladu sa političkim novogovorom izražavalo: *pasivnih krajeva* (svakoj ideologiji punopravno pripada i njena politička korektnost) nove državne tvorevine (što bi reklo: većma iz čistog, nepatvorenog primitivizma). Željni revolucionarne pravde i nametanja novih društvenih, privrednih i kulturnih formi (u svemu tome, kako smo se vre-

menom osvedočili, bili su i ostali dosledno neuspešni, te u obrnutoj srazmeri sa svojim sveopštim fijaskom, izuzetno ponosni), ostavili su za sobom ekonomsku pustoš i otvorili naširoko vrata onome, protiv čega su se tobož borili: svekolikom nacional-šovinizmu, sa svim primesama integralnog prostakluka. Doduše, protiv ovog potonjeg, partija se nikada nije ni borila, nego ga je srdačno podržavala, dajući tako osnovni tonaliteta društvenom anacionalno-nacionalnom moralu nove državne tvorevine. Marksistički aforizam, po kojem je jedna te ista društvena pojava u svojem prvom izdanju tragična a u drugom komična, u nas se nije potvrdio: kod nas se ista društvena pojava (komunizam nakon kumrovačkog proroka) i po drugi put potvrdila kao identično tragična, da bi povampirena u prekomponovanim anti-titovskom ruhu, doživela potpuni krah još nekoliko puta: čisto da ne bismo imali previše iluzija o tome da se na ovim prostorima išta suvislo može roditi. *Napredak* sadrži u sebi i realnu mogućnost nazadovanja, to nam se naravno desilo; a od lošeg, uvek može biti gore: to nam se već poodavno dešava.

Dakle, ta je *društvena avangarda*, prkoseći estetski građanskog sloja (doduše, tada već detaljno usitnjenog i razbucanog), usmeravala svoje sinove i kćeri ka nečemu što je njenom sluhu bilo milozvučnije i, u isto vreme, velikoj *muzičkoj tradiciji* komunističkog puritanstva prihvatljivije: a to je zvuk harmonike. Beše to već tada *World Music* u samom začetku, potvrđen još jednom u ideji jedinstva suprotnosti: harmonika je na ovim geografskim područjima bila sinonim narodnog, utopljenog u *svetsko*. Rusi i harmonika: već u onoj meri, u kojoj su Rusi, tada sovjeti, predstavljali bilo kakav atraktivan svet. Mnogima jesu, pa i po cenu poduzetog, besplatnog letovanja na Golom Otoku, nakon čuvenog Titovog *Ne!* tvarišu Džugašviliju. Doduše, trebalo je i narodno držati na uzici, da ni slučajno ne prekorači pragove izrazito nacionalnog i ne postane nacionalističko. Pošto je u socijalizmu evropskog istoka politički otpor bio nemoguć – *izrazito demokratska društva* zemalja istoka Evrope, zabranjivala su višepartijski sistem,

kao i bilo koji vid parlamentarnosti – nacionalno se lako moglo predstaviti kao kriptička alhemija travestiranog otpora. To se upravo i desilo sredinom osamdesetih godina prošlog veka u komunističkoj Mađarskoj: takozvani pokret *kuće plesa* je brzo prekoračio granice zemlje iz koje je ponikao, proširio se diljem Poljske, potom, i mnogim zemljama članica Varšavskog ugovora. Pri tome, u sebi je između ostalog, nosio i skrivenu klicu visceralnog anti-komunizma. Međutim, ta je *zdrava* narodnost, sa obavezanim propratnim kultom omladine – slično kao i kod nacističkih, tih najboljih neprijatelja crvenih – bila toliko draga svim oblicima komunističkog despotizma da je ona olako prekrivala i pravdala sve. Beše to savršeni trojanac – *well done!* Ritmovi te muzike, bili su na sveopštu radost većine, besprekorno usklađeni sa tihim ali sveprisutnim zvucima pucketanja porcelanskih nogu komunističkog režima. Na svakom koraku i u svakom kutku gradova tadašnje Mađarske vonjao je kraj: mirisalo je na imploziju, urušavanje i, u takvim burnim vremenima očekivano tiho prestrojavanje.

Početak proleća 1989. godine dobio sam poziv od *Mađarskog Radija* za učešće na značajnom koncertu u jednom od najlepših koncertnih prostora prestonice. Dva sata pred nastup, u dvorani se pojavila jedna umereno podgojena osoba vlažnjikavog, crvenog lica i neodređenog pogleda. Tom, prosečno bezizražajnom licu, jasno su kontrastirale dobronamerno zacakljene, pomalo pospane ali ipak živahne oči – da, u komunizmu se beznadežno pilo, u suprotnom bi se svekolika laž i licemerje teško dali podneti u krugu onih koji su ih nametali (i još teže kod onih, kojima su one bile nametane). Olabavljena kravata na pomalo izgužvanoj belojoj košulji, mestimično i diskretno raspojasanoj iz, ispod zaobljenog stomaka ležerno zategnutih pantalona, odavali su znakove produženog radnog vremena i vanrednog stanja. Bez ikakve sumnje, stvar je bila hitna i od *izuzetnog značaja*. Već i pri ovlašnoj proceni, beše sasvim jasno da taj čovek sa umetničkim svetom vidno nije imao nikakve veze i da se našao među nama u posve drugačijoj ulozi. Raspitivao se za mene, bilo mu je naređeno

da me pronade i odvede kod svoga šefa koji mu je taj delikatan i hitan zadatak poverio. Nakon što sam bio ulovljen, izaslanik me je bez mnogo okolišanja sasvim ljubazno zamolio da ga sledim: *Napolju nas čeka zvanični automobil radija* (bio je to naravno, crni mercedes sa zatamnjanim staklima), *treba pod hitno da se javite direktoru. Molim vas, ponesite sa sobom svoja putna dokumenta.*

U sali, među mojim kolegama je najednom zavladao gorki muk. Svi su imali neprijatna saznanja ili iskustva sa događajima, kada su se zarad hitnog sastanka sa direktorima ili šefovima, odreda regrutovanim iz najviših partijskih krugova, službena kola viših instanci slala u najneočekivanim trenucima na najrazličitije adrese. Nisam se preterano uzbuđivao: *Poseđujem jugoslovenski pasoš, ne mogu mi ništa* – pomislih. Bilo je to, sa moje strane samo dopola tačno rezonovanje: istina je da mi kao stranom državljaninu nisu mogli ništa, ali sam im ja mogao nešto. Upravo sa tim pasošem.

Direktor me je primio sa uzdržanim i suvim osmehom, bilo je očito da mu ovaj put nije bila dodeljena solistička deonica, a takvim partijama nije bio vičan. Navikao je da naređuje i da se njegovim naređenjima bezuslovno povinuju svi. Ovaj put je trebalo da moli mnogo mlađu osobu od sebe, ujedno i predstavnika muzičkog pravca, sa njegove strane iz dubine duše prezrenog: u neka, za njega sretnija vremena, takve bi sadržaje strasno zabranjivao na talasima institucije na čijem čelu se nalazio i ujedno bi takve, moralno-estetsko nepodobne izgređnike prilježno prijavljivao tajnoj službi. U kancelariji, do njega je sedela jedna upadljivo mlađa ženska osoba – oficijelno, njegova sekretarica. Znao sam je od ranije, nekada je pripadala našem krugu avangardističkih *odmetnika* – strastveno smo širili, za taj sistem neprihvatljive i više nego sumnjive umetničke i političke stavove. Bila je obrazovana i inteligentna, uz to, kao mlada žena, sasvim prijatna i privlačna pojava. Znao sam i to da je već dugi niz godina disidirala iz naših krugova – postala je direktorova ljubavnica i sasvim se skladno i bezbolno prilagodila komunističkoj dekoraciji. Iz starog

tabora su je svi zbog toga prezreli, mada je s vremena na vreme potajno prenosila strogo poverljive vesti o tome šta se u kuhinji *crvenih* priprema, ne bi li na taj način, makar i simbolično olakšala svoje grehove. Sada smo se pravili da se ne poznamo. Njoj je bilo, sasvim očigledno neprijatno: dosledno je izbegavala moj pogled, a kada bi se njen slučajno ukrstio sa mojim, naglo bi okrenula ili sagnula glavu – tada bi na brzinu počela da namešta svoje čarape i da pažljivo skida opale vlasi kose sa svog kostima. Bio je to vidno uzaludan čin: čarape su sasvim skladno prekrivale i ulepšavale njene izazovne noge, dok su vlasi kose na zategnutom kostimu bile jedva uočljive. Nazirući trivijalnost – ona je uskoro nadmašila sva moja očekivanja – meni se celokupna situacija učinila komičnom. Iako je prešla u suparnički tabor, bilo mi ju je iskreno žao – pitao sam se, zašto sebe dovodi u tako glupu situaciju. Odgovor na moje pitanje nije docnio: direktor je, ne gubeći ni trenutka vremena, odmah prešao na srž cele stvari i konkretno prozborio o razlogu moga prisustva. Vremena je bilo malo, jer se tog sumornog, kasno-popodnevnog petka nad gradom nemilosrdno obrušila kiša: vlažne ulice su bile krcate vozilima, nervoznim i nestrpljivim, do gole kože pokislim pešacima, oni bi na svakom najmanjem ćošku još dodatno otežavali prohodnost motorizovanog saobraćaja, a našem službenom vozikanju još nije došao kraj. Štaviše, glavnica nas je tek čekala.

Roditelji moje sekretarice bi želeli da kupe frižider zapadnonemačke proizvodnje. Našli su odgovarajući model u radnji sa konsignacionom robom. Mi nemamo načina da kupujemo u toj radnji, ona je rezervisana samo za klijente sa inostranim pasošem⁷. Pomislili smo da biste nam mogli pomoći, stvar je zaista hitna. I to sve, par sati pred početak, ne baš zanemarljivog koncerta. Znači tako – pomislili u sebi, još uvek ne verujući u sve ono, što sam čuo – vremena su se promenila. U gradu se stidljivo javljaju radnje

.....

⁷ U zemljama Varšavskog ugovora, tada je Jugoslovenski pasoš bio procesuiran kao svi pasoši zapadnih država Evrope.

sa konsignacionom robom zapadne proizvodnje. U njima mogu kupovati samo osobe sa inostranim državljanstvom. Među njih spadam i ja, moja putna isprava upravo to potvrđuje. Ukoliko bi ovo bio moj skroman doprinos što bržoj propasti komunizma, rado ću pomoći – ako treba, kupiću dva ista!

Nakon mog, doduše pomalo zbunjenog potvrdnog odgovora, odmah smo se svi strpali u crna kola i krenuli u pravcu začarane radnje: tamo su nas već uveliko i sa velikim nestrpljenjem čekali sekretaričini roditelji. Nema šta, ovaj put je, inače po sporosti i neefikasnosti poznata komunistička logistika bila začudno dobro podmazana. Kao da je šifra tog odlično pripremljenog tajnog plana glasila: menjamo komunizam za hladnjak i ne primamo nikakve reklamacije! Koliko je samo malo toga trebalo da se revolucionarno-progresističke dalekosežne misli, koncepcije i predviđanja klasika marksizma i lenjinizma stave na doboš, zarad jednog zapadnonemačkog frižidera. Zar ledeni vetrovi Kolime nisu bili efikasniji, kada su u ime diktature dijalektičkog materijalizma, milione nedužnih ljudi, poput preistorijskih mamuta trajno i efikasno konzervirani na pouzdano niskim temperaturama?

Kupovina se odužila u nedogled. Nakon što sam popunio brdo formulara i platio cenu uređaja u nemačkim markama – novac su mi pre ulaska u radnju, diskretno spustili u džep mog mongomerca – oficijelno i sasvim nenadano, pred sam početak koncerta, postao sam tog popodneva sretni vlasnik zapadnonemačkog frižidera. Dok su njeni roditelji i prodavci bili zaokupljeni dodatnim formalnostima, sekretarica me je u jednom trenu uhvatila za ruku i zahvalila mi se iz svega srca na razumevanju i dobroj volji. *Nema na čemu* – odvratih i poželeh joj sve najbolje. Te večeri se pojavila na koncertu sa svojim šefom-ljubavnikom, a nakon toga, nikada je više nisam video.

U koncertnu dvoranu sam se vratio desetak minuta pred sam početak nastupa. Moje kolege su već uveliko raspravljale o planu B, jer se činilo da me na koncertu – gde sam bio predviđen kao druga polovina klavirskog

dua prvog dela programa – neće biti. Bacio sam pogled iza zavese, sala je bila prepuna. Nakon ove, neočekivane konsignacione avanture, bilo je više nego potrebno pod hitno se prestrojiti psihički, što uopšte nije predstavljalo jednostavan zadatak. Već uveliko u akciji na sceni, još sam se poduže borio sa sobom da taj slučaj u celosti potisnem iz svojih misli. Za mene je to bio samo jedan od hiljade minijaturnih diskretnih vesnika propasti komunističkog režima i istočnog krila *realizovane* marksističke misli; u ovim delovima Evrope zaživele, nažalost, u svojoj sovjetskoj verziji, rođenoj iz duha bolno korumpiranih azijskih despotija, lišenih svake nesputane misli, ljudskog dostojanstva i demokratskog dijaloga. Toga poslepodneva, na par sati, bio sam sastavni deo motora-pokretača sirove potkupljenosti tog jalovog sistema na izdisaju, a ni u svojim najoptimističnijim predviđanjima nisam slutio – malo ko jeste – da će se ceo taj perfidni mehanizam laži, koji nam je neprestano propagirao i obećavao nove horizonte društva humanog lica i pravedne raspodele bogatstva, za svega pola godine, zajedno sa berlinskim zidom urušiti i razbiti u paramparčad i naći tamo, gde mu je mesto – na dubrištu istorije.

Vratimo se našoj priči: dok bi deca građana, prijateljima ponosnih roditelja odsvirala po koji laki komad Bacha ili Schumanna, deca ovih drugih, bi zaprašila jedan *potpourri* sačinjen od revolucionarnih pesama – među njima bi neizostavno zazvučala i po koja ruska nota (recimo: *Večernji zvon*) da bi se na kraju obavezno kadenciralo i jednim *kolcem*, po mogućnosti užičkim. Ovakva raskošno zvučna orgijanja su bile važna stavka i u mnogim osnovnim školama, gde su prilježno organizovani i za nastupe na raznim školskim priredbama uvežbavani orkestri harmonika. U njima su bili regrutovani velikim delom i đaci, učenici klavira. Ovim društveno-alhemijskim činom, olako je još jednom postignuto toliko poželjeno jedinstvo suprotnosti: građansko se lako dalo utopiti u narodno. Svi ti travestirani klaviristi bi – za razliku od pravih harmonikaša – svi-

rali isključivo desnom rukom (na klavijaturi instrumenta), dok bi dugmad (leva ruka), ostala netaknuta. U jednom takvom orkestru sam morao da sviram i ja, čisto da bih osetio i shvatio u kakvom društvu živim, jer nas o tome, bogu hvala, po muzičkim školama nisu puno podučavali. Ta neuposlana leva ruka bi u nama klaviristima, izazivala čudan osećaj neprijatne praznine i nemoći, otprilike onakve, kao kad bi vam pukao kaiš i sva dugmad sa šlica preširokih pantalona otpala u jednom te istom trenutku.

Elem, biti upisan u muzičku školu, često je izazivalo i potajnu podozrivost onih na vlasti – nekako su se sva ta nataložena iskustva raznih buržoaskih epoha, teško mogla uskladiti sa *drugarce* i *drugvi Weltanschauung*-om.

Jedne večeri, vraćajući se sa časa klavira, sestra je bila zaustavljena od strane dežurnih policajaca. Iako je tek bio pao mrak – naši čuvari javnoga reda, iz puke dosade i obesti, zaustaviše i nju. Mlade devojke, a naročito one lepše, skoro su po pravilu presretali, nudeći im tobož dobre savete tipa: „Nije preporučljivo za tako mlade devojke da se noću kreću same.“ Dok je jedan postavljao, gore navedenom slična pitanja, drugi je dao sebi slobode da baci pogled na stvari koja je sestra kod sebe imala. Njuškajući i preturajući tako po njezinoj torbi, stigao je i do fotokopija Bachovih „Preludija i fuga“ – na prvoj, praznoj stranici tog svežnja muzičkih nota rukom je bilo ispisano kompozitorovo prezime. S obzirom na to da sestra kod sebe nije imala nikakva dokumenta, pitanja su se odužila i sumnjičavost je iz minuta u minutu rasla. Njuškalo, sluteći da je svoju žrtvu ovaj put zasigurno priterao uza zid, preuzme inicijativu i upadajući kolegi u reč likujući upita: „A kako ste vi ono rekli da se zovete?“ Nakon što mu je sestra otkrila svoj identitet i ne sluteći vešto postavljenu zamku, odmah bi polivena hladnim tušem: „Hmmm, ali ovde piše nešto sasvim drugo“ – odvrati vispreni policajac, zadužen za red i mir u ulici Vase Stajića,